

ОБРАЗ УКРАЇНИ В МАЛОВІДОМИХ ПРАЦЯХ І. МІРЧУКА ТА Н. ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО

Аналізується вітчизняна діаспора як репрезентація української культури та духовності. Реконструюється образ України в маловідомих працях І. Мірчука та Н. Полонської-Василенко.

Ключові слова: українська культура, українська діаспора, образ України.

Анализируется отечественная диаспора как репрезентация украинской культуры и духовности. Реконструируется образ Украины в малоизвестных трудах И. Мирчука и Н. Полонской-Василенко.

Ключевые слова: украинская культура, украинская диаспора, образ Украины.

Domestic diaspora as representation of Ukrainian culture and spirituality is analyzed. We reconstruct the image of Ukraine in the little-known works of I. Mirchuk and N. Polonsky-Vasilenko.

Key words: The Ukrainian culture, the Ukrainian diaspora, the image of Ukraine.

Більшість історичного часу Україна була розділена поміж різними імперіями й не мала власної державності. Українці потерпали від утисків «великих світу цього», багато людей емігрувало в пошуках кращої долі. У світі про Україну майже не було відомо. Саме українська діаспора постала «духовним містком» поміж Україною та навколишнім світом. У цьому вбачається актуальність дослідження наукової діяльності української діаспори, як репрезентанта культурного надбання українського народу.

Метою статті є реконструкція образу України в маловідомих працях І. Мірчука та Н. Полонської-Василенко як представників вітчизняної діаспори в Німеччині. При цьому доцільним є проведення порівняльного аналізу творчих здобутків речників першого покоління діаспори та відповідних їм уявлень класиків української культури.

У другій чверті ХХ ст. саме в Німеччині сформувався один із провідних інституціональних осередків української діаспори. У 1926 р. в Берліні засновано «Український науковий інститут». Важливим було і проведення влітку 1928 р. «руського історичного тижня», який засвідчив значний інтерес німецької громадськості до України. Це набуло віддзеркалення в періодичних виданнях Німеччини. Німецькі наукові журнали цікавляться східнослов'янськими народами, друкують систематизовані статті, обзори, наукові хроніки, розробки зі сфери філології та історії. Більшість цих матеріалів була від українських авторів

та письменників з української еміграції в Німеччині. Поважний науковий часопис «Архів слов'янської філології» опублікував у 1920–1940-х рр. статті К. Н. Мейєра «Науково-літературні дослідження. Нестор літописець», М. Волтнер «Нова праця про пісню о полку Ігоревім» (1925 р.), «Староросійські та староукраїнські дослідження 1926 — 1936 рр.», Р. Ступпериха «Теофан Прокопович та його діяльність у Києві» (1940 р.), О. Буркхардта «Еміграція поетів в українській творчості» (1938 р.), М. Васмера «Чи є болгарські впливи на карпатський регіон України» (1940 р.). Таким чином, друга чверть ХХ ст. в Німеччині позначилася розквітом української діаспори, створенням українських організацій, опублікуванням численних українських діаспорних видань. Із соціокультурної точки зору це пояснюється активністю контактів між Веймарською республікою та Радянською Росією, як світових маргіналів за результатами Першої світової війни. Проте, як зазначав Д. Дорошенко, німецькій спільноті та громадськості була властива непевність ставлення до України — то вона дикунська і варварська, то їй потрібно допомагати, то вона потонула в розпусті, то вона є засобом та інструментом в економіці та політиці. Одночасно існують думки про Україну як складову Росії та думки про незалежність та інакшість, окремість українського народу. Щодо української мови: її не існує взагалі або навпаки це самостійна окрема мова [8]. Тому науково-публіцистичну діяльність речників вітчизняної діаспори слід розглядати одночасно в суто науковому контексті — розбудови основ теорії української культури та суспільно-політичному контексті — формування позитивного образу України в очах світової спільноти.

Найважливішими у вирішенні обох завдань постають звершення Українського вільного університету, який переїхав до Німеччини, Чехословаччини внаслідок Другої світової війни. Професори Українського вільного університету вели плідну наукову діяльність, обстоюючи значущість української науки у світі, брали участь у наукових організаціях, проведенні конференцій, творчо співпрацювали із зарубіжними вченими. Серед видатних українських науковців у діаспорі, котрі працювали в Українському вільному університеті, слід назвати: С. Дністрянського, М. І. Туган-Барановського, Д. Антоновича, Д. Дорошенка, О. Колессу, В. Щербаківського, П. Андрієвського, В. Віднову, Б. Крупницького, О. Потоцького, С. Наріжного, М. Славінського, П. Феденка, С. Шелухіна, С. Сірополка, А. Яковлева, К. Лоського, М. Шульгіна, Л. Білецького, П. Богацького, І. Огієнка, Р. і С. Смаль-Стоцького, О. Кандибу, І. Мірчука, Н. Полонську-Василенко та ін [1]. Ці науковці зробили великий внесок у розвиток української культури, кожний у своїй власній царині, наприклад: Д. Антонович — історик мистецтва, С. Білецький — лінгвіст,

І. Мірчук — етнопсихолог. Співробітники УВУ ставили перед собою такі завдання: досліджувати та вивчати історію, культуру, економічний стан України та зв'язки із сусідніми народами; виховувати нові покоління науковців, політичних і громадських діячів; публікувати об'єктивні наукові праці про життя і діяльність українського народу; доносити до світової громадськості правдиву інформацію про Україну й український народ.

Одним із найвідоміших професорів Українського вільного університету стала представниця державницької школи в українській історіографії, автор майже 200 наукових праць (з історії Запоріжжя та Південної України) Наталя Полонська-Василенко (1884–1973 рр.). До 1943 р. вона перебувала в Україні, де відбулось її становлення як ученої. У вересні 1943 р. Наталя Полонська-Василенко виїхала спочатку до Львова, дещо згодом емігрувала до Німеччини. Мала професуру Українського вільного університету в Празі (1944–1945 рр.) та в Мюнхені (1945–1973 рр.). Дослідниця також обіймала посаду декана філософічного факультету УВУ (1945–1972 рр.).

У монографії «Дві концепції розвитку історії України та Росії» Н. Полонська-Василенко запропонувала детальну характеристику існуючих концепцій видатних діячів української та російської історії, проаналізувала праці з історії нації, побіжно висвітлила проблемні питання української культури. Слід зауважити, що цю працю дослідниця написала на схилі літ у 1970 р., тому її можна вважати своєрідним підсумком наукової творчості професора. На той час Н. Полонська-Василенко вже багато років прожила в Німеччині в еміграції, тож була добре ознайомлена із запитамі німецького суспільства.

Автор намагається захистити позицію, що Україна є окремою від Росії державою, а народ український є окремим та іншим від росіян. Паралельно вчена наводила роздуми стосовно української культури й історії. Вона ознайомлювала німецького читача з першими концепціями історії України від другої половини XVII ст. («Хроніка» Феодосія Сафоновича та «Синопис» Інокентія Гізеля, козацько-старшинські літописи). Домінуюче місце та провідну роль дослідниця відводить для XVIII ст. «Історії Русів». Далі у своїй праці Полонська-Василенко переходить до аналізу української історико-культурологічної думки XIX–XX ст. — М. І. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського, С. Томашівського, В. Липинського та ін. [10, с. 7–53].

Для свого часу та й понині праця Наталії Полонської-Василенко є досить аналітичною, об'єктивною та синтезуючою. Її монографія покликана аргументовано довести, що українська культура є відмінною від культури руських. Автор не подає в окремому розділі певні притаманні лише українцям риси національного характеру,

але вони аналізуються в історичному контексті по всьому тексту монографії, оскільки порівнюються концепції історичного розвитку українського та російського народів. Ще на початку дослідження здійснюється порівняння двох князів — Ізяслава II (українського) та Юрія Довгорукого (російського). Ізяслав II був співчутливим, благородним, християнським (релігійним), славетним. А Юрій Довгорукий — ворожий, жадібний та скупий, схильний до жорстокості, руйнівник. «У цих двох типах історичний українсько-московський антагонізм сконцентрований у боротьбі за Київ» [10, с. 9]. Дещо далі дослідниця, розглядаючи історичні концепції розвитку Росії, знаходить у поглядах С. М. Соловйова порівняння українців та росіян: «на Півдні були — лицарі, герої, а на Півночі навпаки спрямовувалися до влади та могутності» [10, с. 24]. У «Історії Русів» під час дослідження історичних концепцій України «підкреслюється домінування української культури в порівнянні з московською культурою» [10, с. 40] — українці більше культуротворчий народ ніж росіяни. Головна характеристика росіян — це самодержавство та прагнення до домінування, в українців цього немає. Щодо месійної ролі українців Н. Полонська-Василенко зазначила: «українцям у майбутньому належить з їх головним осередком — Києвом, що є духовним полюсом, стати політичним центром майбутньої федерації слов'янських народів» [10, с. 43]. З'ясувавши ці аспекти можна говорити про основні ознаки менталітету українців. На думку Н. Полонської-Василенко, визначальні особливості українського характеру: співчуття, благородність, простодушність, небажання влади та сили, релігійність, естетизм та етичність. Слід зазначити, що для дослідниці не було головним виокремлювати характеристики українців як народу, вона прагнула за допомогою аналізу історії та історичних подій довести відмінність українців та росіян.

Цікавим є науковий доробок західноукраїнського вченого Івана Мірчука (1891–1961 рр.) у сфері етнопсихології. І. Мірчук родом зі Стрия, в 1914 р. закінчив Віденський університет. З 1921 р. працював в Українському вільному університеті, а з 1946 р. — його ректор. Професор виступав із лекціями з української духовної культури. Дослідження Івана Мірчука під назвою «Історія української культури» яскраво репрезентує його культурологічні погляди. Фундаментальними в цій збірці є статті «Духовні прикмети українського народу» та «Українська культура». Головною метою цієї статті автор убачає, як акцентовано у вступі, поширення знань про українську культуру для світової та німецької громадськості. І. Мірчук звертає увагу на головні особливості української культури, наводить у додатках бібліографію найважливіших джерел європейськими та слов'янськими мовами. Ця бібліографія охоплює не лише праці, використані дослідником, але

і твори, котрі можуть слугувати подальшим орієнтуванням в питаннях стосовно української культури й української духовності.

Стаття, що має назву «Духовні прикмети українського народу», концептуалізує духовні характеристики та проблеми української ментальності. Іван Мірчук у цій сфері виявляє такі характерні складники: проблеми народного світобачення — культура мала вплив на формування духовного обличчя українців. Автор доводить: характер української культури можна класифікувати, як орієнтований на народ, саме це є основою структури душі української культури; зв'язок із землею як головний компонент психічної структури — перебіг духовного життя цілої нації, це справжній зв'язок із землею, з матір'ю-землею. На цьому фундаменті ґрунтується український світогляд. Українці — селянський народ. Україна в усі часи свого існування була аграрною державою. Сільськогосподарський розвиток в Україні випереджав міську культуру. Цей зв'язок із землею українців становить велику різницю до землі західноєвропейців та росіян. Якщо європейці або росіяни займаються сільським господарством, то лише заради вигоди та прибутків (не добровільно, а під примусом), тоді як українцям ця справа приносить задоволення; іdealізм — український історик М. Костомаров творить месійну ідею для українського народу, він передбачив керівну роль українського народу для всього людства, покликаного додати сил пригніченим націям. Іdealістичні позиції проявляються і стосовно до жіночої статі, які займають в українському соціумі домінуючі позиції. Жіночі форми української літератури іdealізуються та зображуються. Навіть жіночі помилки, слабкі сторони показані не для приниження їх внутрішньої вартості, радше для підвищення; західна орієнтація та індивідуалізм — західний світогляд покладається на «Я» або індивідуальну свідомість. Індивідуальний характер українців віддзеркалює розуміння громадського порядку, принципу єдності в соціальному житті. Цей соціальний індивідуалізм розглядає індивіда, як самоціль. Єдність або підсумок єдності одинака є лише засобом, аби гарантувати здоров'я індивіда. Українському «я» протистоїть російське «ми» — його еством є примус, який іде від органу влади, як божественна воля. Таке розуміння стає підґрунтям для розвитку абсолютизму; відчуття буттєвого — здоровий глузд — є характерним для західноєвропейської свідомості та філософії, глибинним лейтмотивом їх діяльності. Українці ж чуттєвіші й емоційніші, керуються не розумом, а натхненням. Важливу роль у житті українців відіграє любов. Але ж і не слід недооцінювати силу свідомості українців. Розум, відчуття та воля взаємозалежать одна від іншої; релігійність — домінування відчуттів та роль любові в житті українців — створюють основу для глибинної релігійності. Українці ніколи не є ортодоксальними у своєму

релігійному житті, оскільки вони орієнтуються не на форму та зовнішнє, а намагаються завжди діяти за суттю віросповідання. Церковно-релігійні чвари або війна в Україні неможливі. Українська історія яскраво підтверджує цю тезу; оптимізм — українська свідомість відрізняється через метафізичний й етнічний оптимізм. Незважаючи на страшні випробування, які довелося пройти українському народові, він уперто підіймався та з вірою в майбутнє йшов уперед.

Наприкінці статті автор наголошує, що переважаючий ідеалізм, який не враховує чинники та потреби дійсності, безмежний індивідуалізм, домінування відчуттів через розум, зв'язок із землею, провідна роль селянства в українському соціумі — це все є одночасно зародками хвороб, які можуть розвинутися за несприятливих умов [9, с. 55–67].

Інша стаття вченого української діаспори І. Мірчука «Українська культура» визначає основні спрямування української культури. Дослідник ґрунтується на поаспектності та поступовості, тобто принципі структурно-функціонального аналізу, щойно успішно випробуваного представниками соціальної антропології (М. Моссом, А. Редкліфф-Брауном, Б. Малиновським). Він виокремлює такі структури: характерні особливості української культури — минуле українського народу має в майбутньому вплив на історичну роль народу та української культури. Це чітко засвідчує духовну своєрідність української культури, обумовлює розвиток культури східноєвропейського простору. Головним є не економічне чи політичне питання, а саме духовно-культурне спрямування слов'ян; західне спрямування українців — український індивідуалізм має чітку західну орієнтацію. Київська Русь ішла в історичному розвитку одночасно з Європою. Культурно-політичну роль України в історичному просторі східної Європи визначає те, що вона є з давніх часів місцем проходження воєвничих, азіатських орд кочівників, котрі все на своєму шляху руйнували. Україна мала бути завжди готовою до опору цих завойовників. Дві обставини виокремлюють Україну: багатство держави та необхідність боротьби на кордоні європейського світу. Саме це визначило подальшу долю українського народу, який мав увесь час тримати свій меч та свої очі пильно проти сходу. Український народ та українська культура, Україна є «посередником» між Сходом та Заходом. До завдань «посередника» належить прийняття зворотної сторони взаємовідносин між Сходом та Заходом; народний та аграрний зв'язок української культури — з народом пов'язана кожна культура, проблема полягає в тому, що народ складають у своїй більшості селяни, а дворяни є радше селянського походження. Селянський чи народний складник знаходимо всюди в українській культурі, він є серцевиною української

культури. Тож складність української культури в тому, що вона занадто селянська, тому і сьогодні її звинувачують у провінційності; елементи трагізму — українська культура та народ рідко мали шанс вільно витворюватися за власним бажанням та розсудом, у більшості часів вони були притиснені та трагічно знищені [9, с. 68–82].

Дослідження характерних особливостей українців та головних засад, на яких ґрунтується українська культура, серед українських учених має певну спадковість та еволюційність поглядів. Спадковість у дослідженнях відповідного спрямування визначається таким ланцюгом: М. Гоголь (1809–1852) — М. Костомаров (1817–1885) — М. Грушевський (1866–1934) — Д. Чижевський (1894–1977) — І. Мірчук (1891–1961) — І. Лисяк-Рудницький (1919–1984).

Головні чинники українського характеру чи не вперше називає М. Гоголь у статті «Погляд на складання Малоросії» (1832 р.): емоційність українців «вишневі низенькі садки і соняшники понад тинами і ровами, і солом'яна стріха чисто вимазаної хати. І мале з червоним обводом навкруги віконце. Ти старовинний корінь Русі, де сердечніше чуття і ніжніша слов'янська природа»; духовне усамітнення, що Гоголь називав «духовним монастирем» — є підґрунтям українського індивідуалізму; порубіжний характер українців та української культури — «європейський за своїм географічним положенням, азійський за способом життя, звичками, одягом, цей народ увібрав дві протилежні частини світу, дві різнохарактерні стихії: європейську обережність та азійську безпечність, простодушність і хитрість, сильну діяльність і велике лінивство, прагнення до розвитку, вдосконалення і бажання нехтувати будь-яким удосконаленням. Дух цього народу втілюється в поезії, піснях, які з'єднуються з життям, мають такий голос, що проймає душу» [2]. Наступником М. Гоголя в цій сфері є М. Костомаров, котрий у 1861 р. опублікував своє дослідження «Дві руські народності». М. Костомаров позичив виділену особливість характеру українців М. Гоголя — це український індивідуалізм, а додав такі: релігійність, духовність, демократизм [5]. На цьому останньому М. Костомаров зробив особливий акцент. На той час це завдання було чи не найважливішим щодо зусиль, спрямованих до відродження національної самосвідомості українського народу. Це завдання відповідало політичному ідеалові слов'янського федералізму, обстоюваного кирило-мефодіївцями, згідно з яким «кожна народність зберігала свої особливості при загальній особистій і суспільній Свободі» [3]. Наступним ученим у розробці національних рис українців виявляється М. Грушевський (1866–1934). Він зазначав, що духовні фактори найбільше показують, яким є народ. М. Грушевський підкреслює «селянську» природу

українського народу. «Нарід» для нього — це «село, українське село» [4]. Далі серед науковців, що досліджували етнопсихологію українців, є Д. Чижевський, який ґрунтувався на думці М. Грушевського про селянський характер української культури, трансформував її у своїй філософії у степовий характер українців. Наслідуючи М. Гоголя та М. Костомарова, Д. Чижевський підкреслює індивідуалізм, з М. Гоголем погоджувався в наявності таких характерних особливостей українців, як емоціалізм та духовність, із М. Костомаровим поділяв погляди щодо релігійності та духовності національної української вдачі. Від себе Д. Чижевський додав лише таку ознаку — неспокій та рухливість [7].

Іван Мірчук використав певні особливості українського характеру, які обстоював М. Костомаров: індивідуалізм, релігійність та духовність. Іваном Мірчуком не використано лише таку ознаку, як демократизм (замилування свободою та неприязнь до самодержавства). Це зумовлено історичними та соціокультурними обставинами, оскільки М. Костомаров писав своє дослідження в той час, коли український народ намагався звільнитися від кріпосницької залежності. Іван Мірчук — учений української діаспори — уже давно живе поза межами Батьківщини в так званому «вільному світі».

Іван Мірчук погоджується з Д. Чижевським у наявності таких характерних особливостей українців: емоціалізм, індивідуалізм, релігійність, степ як загроза для східного світу. Погляди Івана Мірчука та Дмитра Чижевського дещо подібні, це є причиною того, що і один, і другий — учені української діаспори. Можна відзначити, що Д. Чижевський лише окреслив можливі визначні ознаки українського характеру, в той час як Іван Мірчук намагався повніше розкрити, обґрунтувати виокремлені ним та попередниками характерні особливості української вдачі.

Отже, серед науковців, котрі вивчали етнопсихологію українців, Іван Мірчук постає тим, хто синтезував у єдиному дослідженні всі наявні до нього напрацювання в цій царині. Здобутком ученого є визначені особисто ним властивості українського характеру такі як: ідеалізм, здоровий глузд, оптимізм, західна орієнтація. І. Мірчук вважає український народ та українську культуру західно орієнтованими, а домінуючими західними якостями є ідеалізм, здоровий глузд, оптимізм. Дослідник також наголосив на ще висунутій думці М. Гоголем — східно-західному характері українців.

Ґрунтовніше опрацював тези М. Гоголя та І. Мірчука стосовно Східно-Західної орієнтації українців І. Лисяк-Рудницький у статті «Україна між Сходом і Заходом», надрукованій у 1966 р. І. Він визначив, що національний характер формується історично, тому важливо дослідити історичні чинники, задіяні в його становленні.

Вчений дійшов висновку про «національний характер» українців: етос і естетичне чуття їх «закорінені в духовній традиції східного християнства», але в соціальній і політичній структурах вони — частина європейського світу. Цей висновок міг би викликати заперечення через різке протиставлення морально-естетичної, релігійної і суспільно-політичної сфер. Однак І. Лисяк-Рудницький стосовно цього зауважив, що свідомість, релігійність українців містить і західні світоглядні первні. Історик зараховував українців до європейської спільноти народів, стверджуючи, що спорідненість українців з європейськими націями особливо помітна в їх суспільно-політичних традиціях [6, с. 5–16].

Підсумовуючи зазначимо: Наталія Полонська-Василенко доводить незалежність України, української культури та української історії, порівнюючи з Росією. Іван Мірчук виявляє основні положення існування української культури й основні духовні особливості характеру українця. На їх думку, українська культура належить до світової культури. Їхні праці одночасно продовжують розбудову теоретичних основ української культури й об'єктивно ознайомлюють зі здобутками українського народу світовий загал.

Подальшими науковими пошуками в цій царині можливо вважати дослідницьку діяльність інших видатних учених, діячів та теоретиків Українського вільного університету: Д. Антоновича, Б. Крушницького, С. Наріжного, І. Огієнка та ін.

Список літератури

1. Віднянський С. Український вільний університет. Наукова і культурно-освітня діяльність УВУ / Степан Віднянський // Неопалима Купина. — 1995. — № 3-4 — С. 107—115.
2. Гоголь, Н. В. Взгляд на составление Малороссии / Н. В. Гоголь // Собр. соч. : в 9 т. — М. : Рус. книга, 1994. — Т. 7 : Юношеские опыты. — 1994. — 400 с.
3. Горський В. С. Історія української філософії : підручник / В. С. Горський, К. В. Кислюк. — К. : Либідь, 2004. — 480 с.
4. Грушевський М. На порозі Нової України / Михайло Грушевський. — К. : Наук. думка, 1991. — 128 с.
5. Костомаров Н. Две русские народности / Н. Костомаров. — Киев : Новый путь, 1861. — 80 с.
6. Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою. [Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки] / Іван Лисяк-Рудницький. — Мюнхен, Сучасність, 1973. — 300 с.
7. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. — Мюнхен, Український вільний університет, 1930. — 167 с.
8. Doroschenko D. Die Ukraine und Deutschland Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen / D. Doroschenko. — München: Ukrainische Freie Universität München, 1994. — S. 217 — 287.
9. Mirschuk Ivan. Geschichte der ukrainischen Kultur / Ivan Mirschuk. — München: Ukrainisches Technisch-Wirtschaftliches Institut, 1994. — S. 55 — 83.

10. Polonska-Wasylenko Natalija. Zwei Konzeptionen der Geschichte der Ukraine und Russlands / Natalija Polonska-Wasylenko. — München: Ukrainische Freie Universität München, 1970. — S. 7 — 53.

Надійшла до редколегії 18.10.2011 р.